ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

З Б О Р Н И К

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LVII/2

НОВИ САД
2014

UDC 811.163.41'373.2'376.3
Изворни научни рад

Орсат Лигорио

С.-Х. *ХОБОТНИЦА*[*]

Предлаже се да с.-х. *хоботница* 'тракатница' потиче из грч. ὀκτώπους '*id.*'.
Кључне ријечи: грчки, далмато-романски, српско-хрватски, етимологија.

SCr. *hobotnica* 'octopus' is derived from Gr. ὀκτώπους '*id.*'.
Key words: Greek, Dalmato-Romance, Serbo-Croatian, etymology.

1. Увод. Према Будману (*RJAZU* III: 636) с.-х. *хòбо̄тница* (13. в.) 'тракатница, *Octopus vulgaris*' потиче од праслов. **xobotй* 'реп' + *-ĭn-ica*. (Тобоже, *ре̄па̄та риба*.) Скок (*ERHSJ* I: 675) и Вињa (*JF* II: 66*sqq.* > *JE* II: 41) то рјешење прихватају. Но, у овом чланчићу ја предлажем да *хобо̄тница* није од праслов. **xobotй* 'реп' него грч. ὀκτώπους 'хоботница'.[1]

2. Материјал. Између рјечника *хобо̄тница* долази у Вранчића („polypus"), Микаље („polpo, pesce"), Беле (571a, „polypus"), Бјелостијенца („polypus"), Јамбрешића („polypus"), Волтића („polpo") и Стулића („polpo, pesce"). В. *RJAZU* III: 636. Најстарија потврда (хоботьница) из Даничићева је рјечника, стр. 417, са напоменом „(*polypus*) ваља да је то".[2]

У Вука *хобо̄тнице* нема.

Дијалекатске потврде налазимо у Вињe (*JF* II: 398).[3] Према ондашњем квестионеру на обали постоје три типа, и то: 1) тип *хобо̄тница* : *кобо̄тница* :

---

* Овај чланак је резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Е̄тимолошко̄г речника срп̄ско̄г језика*" (178007), који финансира Министарство просвјете и науке Републике Србије.

[1] На сугестијама, коментарима и поправцима захвалан сам А. Ломи (Београд) и М. В. Ослону (Лавов).

[2] Потврда је из Студеничког типика (1208) Св. Саве, и то из 10. главе у којој се одређује која је храна дозвољена у дане Великог поста а која не. (Хоботница је дозвољена у суботу и недјељу прве седмице.) Мјесто хоботьница има Хиландарски типик октаподь < грч. ὀκταποδ- 'хоботница'; о односу ових ријечи у типицима 12. и 13. вијека (и о реалијама) зна више САВИЋ 2013: 277, q.v.

[3] Преносим Вињин материјал: *хобо̄тница* (Ловран, Волоско, Унијe, Сусак, Црес, Башка Нова, Бакар, Цриквеница, Лун, Сеструнь, Ривањ, Кали, Шибеник, Жирје, Заблаће, Крапањ, Грохоте, Крило, Постире, Бол, Хвар, Стариград, Врвоска, Јелса, Комижа, Вела Лука, Брна, Рачишће, Корчула, Лумбарда, Ластово, Ловиште, Драче, Жуљана, Бријеста, Дуба, Броце, Говеђари, Прожура, Корита, Слано, Суђурађ, Колочеп, Затон, Мокошице, Млини, Цавтат, Мељине, Котор), *обо̄тница* (Стариград, Призна, Ражанац, Привлака, Муртер, Језера, Каприје,

обо̄тница, са варијаблом *х- ~ к- ~ 0-*; 2) тип *ховоо̄тница ~ хубо̄тница,* са *-о- ~ -у-*; 3) тип *хобо̄тница ~ хободница,* са *-т̄- ~ -д-*; и 4) међусобне комбинације ових типова, нпр. 4а) *убо̄тница, кубо̄тница* (= 1 + 2); 4б) *кободница* (= 1 + 3); 4в) *хубодница* (= 2 + 3); 4д) *убодница* (= 1 + 2 + 3), итд.[4]

У Дубровнику и околици (Говеђари, Прожура, Корита, Слано, Затон, Млини) познат је и примитивум *хобо̄т* у значењу ‘велика хоботница, *Eledone moschata*’. В. *RJAZU* III: 636. Вињa *JE* II: 41 има акценат: *хо̀бо̄т*, *хо̀бо̄та* (= Бојанић – Тривунац 2002: 434).

У другим словенским језицима *хобо̄тнице* нема.

Налази се још само у словеначкоме (*hobótnica*), са потврдом из Плетершника („der Seepolyp”) и без помена у Безлаја. В. и *ЭССЯ* VIII: 46*sq*. Но, *ЭССЯ* не зна за чеш. ријеч *chobotnice* (која ће бити позајмљена из српско-хрватскога). Тако и *ESJČ*: 202.

3. Етимологија. Праслов. **xobotй* беспријекоран је етимон: беспријекоран, то јест, у том смислу што с.-х. *хобо̄т(ница)* постаје од **xobotй* законито. А како постају варијанте? Где је *к* < **х*, *у* < **о* и *д* < **t*, тамо варијанте постају незаконито. (В. горе.) Ове околности доводе праслов. етимон у питање. Наиме, дијалекатске варијације овога типа у правилу упућују на алоглотско поријекло. Словенско поријекло у питање доводи и то што ријеч *хобо̄т* – тај тобожњи етимон – није у нас дочекао ни једну књигу осим Стулића (који га је *en vieux slavisant* узео из некога руског рјечника). Значи ли то да се Будманова етимологија оснива на етимону-фантому и недореченој фонетици?[5]

Али одакле је онда *хобо̄тница*?

Ја мислим да је од грч. ὀκτώπους ‘хоботница’,[6] и претпостављам романско посредство:[7] 1. грч. ὀκτωποδ- > грч. **k(h)topod-*, уп. н.-грч. χταπόδι < грч. ὀκταποδ- (поред ὀκτωποδ-), ΕΛΚΝ: 299; 2. грч. **k(h)topod-* > ром. **ktoβodo*,

---

Пировац, Затон, Севид, Дрвеник, Округ, Маслиница, Сућурај, Башкавода, Градац, Трн, Ходиље, Доли, Молунат, Баошић, Костањица, Лепетане), *уво̄тница* (Новиград, Вир, Петрчане, Вргада, Рогозница, Камбеловац, Пераст, Доброта, Муо, Улцињ), *убодница* (Паг), *хубо̄тница* (Рава, Иж, Невиђане, Сутиван, Супетар, Повља, Брусје), *хубодница* (Сракане, Лопар, Олиб, Запунтел, Зараће, Милат *sic!* = Молат), *хободница* (Новаља), *кободница* (Нерезине, Пунат, Иловик, Вели Рат, Жман, Сали, Премуда), *кобо̄тница* (Мошћеничка Драга, Сусак, Кукљица) *кубо̄тница* (Ткон), *ободница* (Крушћица, Пакленица, Скрадин, Стобреч, Сумартин). Такође *кабо̄тница* у Валуну, *кабоница* на Исту и *бо̄тница* на Првићу.

[4] Никола Вулетић из Задра (писм. саоп. од 9. јануара 2014.) овим потврдама из својих испитивања љубазно додаје: *бдо̄тница* (Филипјаков, Каприје, Крапањ, Првић, Зларин), *хобдница* (Савар), *хобдо̄тница* (Бањ, Муртер, Жирје), *хобдо̄тница* (Иж Вели, Иж Мали, Сеструњ), *хубдо̄тница* (Бетина, Добропољана, Крај, Лукоран, Мрљане, Невиђане, Пашман), *кобдо̄тница* (Преко, Ждрелац), *кобдо̄тница* (Кукљица, Лука, Премуда), *кобдница* (Силба, Вели Рат, Запунтел, Жман), *кобудо̄тница* (Кали), *кубдо̄тница* (Ошљак, Пољана, Сали, Сутомишћица, Ткон), *обдо̄тница* (Језера, Тисно), *пабдница* (Олиб), *убдо̄тница* (Вир, Вргада).

[5] Штавише, јадрански Словени знали су далмато-романску ријеч за ‘реп’, наиме *куда* < cōda, и њом су више волjели назвати птичицу *кудаи̯ицу* (*ERHSJ* II: 222) него тзв. репату рибу, *хоботницу*.

[6] Са истога је врела (наиме грч. ὀκτάπους) и *ахтапод* (Вук) ‘хоботница’. Уп. *ERHSJ* I: 15; *EPCJ* I: 244. Но, *ахтапод* (и стсрп. октаподь из фсн. 2, што се тога тиче) непосредне су позајмљенице, а *хоботница* је – како се предлаже – посредна позајмљеница, тј. *романски* грцизам.

[7] В. мој чланак „Od koga zajmiše jadranski Sloveni stare grčke riječi”, *Lucida intervalla* 2013/42, 157–160.

уп. ром. **astaγo* < ASTACU < грч. ἀστακο-, REW: 738;[8] 3. ром. **ktoβodo* > слов. **ktobodй,* уп. слов. **jastogй* < ром. **ástaγo, ERHSJ* I: 760; 4. слов. **ktobodй* > с.-х. *хобо̄т*, и то овако: 4а) **ktobodй* > **ktobot*, уп. *јастӯк* (Перој) od **jastogй*, *JF* II: 365;[9] 4б) **ktobot* > **htobot*, уп. gensg *нохта̄* поред *нокта̄*;[10] и 4в) **htobot* > *хобо̄т* дисимилацијом **t—t* > *Ø—т̄* или, просто, поједностављењем групе **кт̄*, уп. *хуња* (нар. пјесма) поред *т̄куња* од **кт̄уња* < CYDŌNEA, *ERHSJ* I: 557*sq*.

Да ли је *хобо̄т* првобитни примитивум, није јасно. Уп. *RJAZU* III: 636. Или је примитивум или је *хобо̄т* према *хобо̄т-ница* (⇐ **хобо̄т* < ὀκτωποδ-) оно што је *т̄рогӣр* ‘црноглава стрнадица’ (♂) према *т̄рогӣр-ица* ‘*id*.’ (♀, ⇐ *Трогӣр* < TRAGŪRIU), тј. регресивни дериват.[11] Било како било, *хобо̄тница* је постала од *хобо̄т* онако како је је од *хладити*, *хладио* постала *хладил-ница* ‘Јаковљева капица, *Pecten jacobaeus*’ (*JF* II: 394) а од *полетјети*, *полет полет-ница* ‘полетуша, *Exocoetus volitans*’ (*JF* II: 235), тј. помоћу суфикса *-*н-ица* < **-ĭn-іса*.[12]

Из ове перспективе лако је, најзад, објаснити проблематичне дијалекатске варијације: *х-* ~ *к-* и *-о-* ~ *-у-*. Наиме, *хобо̄тница* ~ *кобо̄тница* (= **хт̄обо̄тница* ~ **кт̄обо̄тница*) биће као *хуња* ~ *куња* (= **хт̄уња* ~ **кт̄уња*), а *ховотница* ~ *хубо̄тница* као *јасто̄г* ~ *јастӯк* и сл.[13]

Није, међутим, лако одбацити сваку могућност паретимологије. У руском, наиме, *хобо̄ть* ‘реп’ > *хобо̄т* ‘сурла’. Ако је тако (тј. ‘реп’ > ‘сурла’), онда ваљда може бити и *‘пипак’ < ‘реп’ а са тога стајалишта није тешко прозрети црва паретимологије, тј. **х(t)obotй* ‘хоботница’ < ὀκτωποδ- = **хobotй* *‘пипак’ ⇒**хobotĭnica* *‘са много пипака’ (уп. грч. πολύπους), ‘хоботница’. Првобитни словенско-романски контакт јамачно је обиловао неспоразумима овога типа.

4. ЗАКЉУЧАК. *Одакле* ли је с.-х. *хобо̄тница*? Грч. ὀκτώπους задовољава и семантички и формално. Но, *хобо̄тница* је важан случај и за хисторијску

---

[8] Уп. грч. π- > с-х. *б-* од истога коријена у с.-х. *булиерга* (Бока) < грч. ποδ-άγρα, *ERHSJ* I: 233.

[9] И иначе често тако у далмато-романизмима, нпр. *Грк-* < *GURGU, *ERHSJ* I: 598, *сарак* (Дубровник, поред *сараг̄*) < SARGU, ERHSJ III: 204, и сл. (Такође *г̄рух* поред *г̄руг̄* од **grongu* < CONGRU, *ERHSJ* I: 627.)

[10] Промјену CT > *х*(*т̄*) тумачим помоћу идиоглотске леницијe *кт̄* > *хт̄* типа *нохта̄* < *нокта̄* или *лахта̄* < *лакта̄* а не паретимолошком енклизом, тј. онако како то у романизмима у правилу ради Скок (нпр. *s.v. хлаче* < CALCEAE). В. више у мом *Problemu*, §§ 33–39. Примјери ове лениције, што сам их могао избројити, од позајмљеница укључују: *лихсија* (Дубровник, поред *ликсија*) < LIXĪVA, *ERHSJ* II: 301; *охсјенач* (Бела, поред *оксјенач*) < ABSINTHIU, *ERHSJ* II: 552; *охшубра* (Држић) < *ABSŪBREA, *ERHSJ* III: 336; *т̄рахмар*, *т̄рахмуор* (средња Далмација, поред *т̄ракмар*) < *TRAGINĀRIU, *ERHSJ* III: 489 и JE I: 131; *хлаче* < CALCEAE, *ERHSJ* I: 678; *Хрипе* (сјеверна Далмација, поред *Грипе*) < *GRĔPPA, *ERHSJ* I: 618; *хуња* (нар. пјесма, поред *куња*, *т̄куња*) < CYDŌNEA, *ERHSJ* I: 557*sq*. Захваћене су стога групе **gm* (> **km*), **gr*, **kl*, **ks*, **kt*, **ps* (> **ks*).

[11] В. мој чланак „Porijeklo ornitonima *trogir*”, *Croatica et Slavica Iadertina* 2012/8, 363–367.

[12] Помоћу овога суфикса изведен је и далмато-романски таласозооним *овра̄т̄-ница* ‘комарча, *Chrysophrys aurata*’ (*JF* II: 269) поред *овра̄та* < AURĀTA, *ERHSJ* II: 581. Ван таласозоонимије суфикс **-ĭn-іса* посвједочен је у овим далмато-романизмима: *драма̄т̄ница* поред *драма̄т̄-* < DĒRAMĀTU, *ERHSJ* I: 430; *подмирница* поред *мир* < MŪRU, *ERHSJ* II: 484; *русница* поред *руса* < RŌSA, *ERHSJ* III: 174.

[13] У варијантама типа *хобо̄т̄ница* ~ *хободница* не треба *-д-* тумачити варијацијом, него етимолошки: *хобо̄т̄*(*ница*) према *хобод*(*ница*) < ὀκτωποδ- је као *Палит̄* (Раб) према *Пољуд* (Сплит) < PALŪDE, *ERHSJ* II: 594.

граматику далмато-романских реликата: он учи о леницији (*кт̄* > *хт̄*) која – када се *хоботница* упореди са *лихсија*, *охсјенач*, *охшубра*, *т̄рахмар*, *хлаче*, *Хрипе*, *хуња* – доводи у питање поријекло ријечӣ типа *хлаӣ*, *хлондавина*, *хреб* и сл. (Напримјер, није тешко замислити да *хлаӣ* < грч. κάραβος, καράβου ‘рак’.) Према томе, случај ‘хоботница’ освијетлио је, ја мислим, једну етимолошку стрампутицу гласа *х* у грецизмима, односно далмато-романизмима.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Бојанић, Михаило, Растислава Тривунац. *Рјечник дубровачкоӣ ӣовора*. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за језик САНУ. (Српски дијалектолошки зборник, књ. XLIX), 2002.

Вук: Вук Стеф. Караџић. *Срп̄ски рјечник, ист̄олкован њемачкијем и лат̄инскијем ријечима.* Беч: Bei den p.p. Armeniern, 1818.

Даничић: Ђ[уро] Даничић. *Рјечник из књижевних ст̄арина срп̄ских.* Дио III. Београд: Државна штампарија, 1864.

ЕРСЈ: Александар Лома (ур.). *Ет̄имолошки речник срп̄скоӣ језика.* Св. I. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 2003.

Савић, Виктор. *Боӣослужбена лексика у срп̄ским т̄ипицима од XIII до XIV века*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013.

ЭССЯ: Трубачев, О[лег] Н. (Ред.). *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд.* Вып. 8. Москва: Наука, 1981.

*

ERHSJ: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sv. I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

ESJČ: Václav Machek. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Československá akademie věd, 1957[2].

JE: Vojmir Vinja. *Jadranske etimologije: Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Sv. I–III. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1998–2004.

JF: Vojmir Vinja. *Jadranska fauna : Etimologija i struktura naziva*. Sv. I–II. Split: Logos – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1986.

Ligorio, Orsat. *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici*. Doktorska disertacija. Zadar: Filozofski fakultet, 2014. (Također na www.oligorio.com.)

Pleteršnik: M[aks] Pleteršnik. *Slovensko-nemški slovar.* Del I. Ljubljana: Knezoškofijstvo, 1994.

REW: Wilhelm Meyer-Lübke. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winters Universitätsverlag, 1935[3].

RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sv. III. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1887–1891.

*

ΕΛΚΝ: Ἀνδριώτης, Ν. Π. Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς Νεοελληνικῆς. Ἀθήνα: Institut français d’Athènes, 1951.

Orsat Ligorio

SCR. *HOBOTNICA*

S u m m a r y

According to Budmani (*RJAZU* III: 636) SCr. *hòbotnica* ʻoctopus, *Octopus vulgaris*ʼ derives from PSl. **xobotŭ* ʻtailʼ; Skok (ERHSJ I: 675) and Vinja (JF II: 66*sqq*.) conform. Unconvinced, I derive SCr. *hòbotnica* from Gr. ὀκτώπους ʻoctopusʼ and focus on the formal development of the word. SCr. *hòbotnica* < Gr. ὀκτώπους is an important case: it illustrates the lenition СТ > *h(t)* which – when *hobotnica* is compared to *hlače*, *Hripe*, *hunja*, *lihsija*, *ohsjenač*, *ohšubra*, *trahmar* – appears to form part of a larger process involving not only **kt* but **gr*, **kl*, **km* and **ks*.

Институт за српски језик САНУ
Етимолошки одсек
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
orsat.ligorio@gmail.com